

στασίαν. Ὅσοι ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης, ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ ἔχουν τὸ θάρρος νὰ ἔλθουν ἀντιμέτωποι τῶν θεῶν :

«Ἐγὼ γὰρ ὅστις μὴ δίκαιος ὢν ἀνὴρ
βωμὸν προσίζει, τὸν νόμον χαίρειν ἔῶν
πρὸς τὴν δίκην ἄγοιμι ἂν οὐ τρέσσας θεοὺς»¹⁷

VI. Μετὰ τὴν δημοκρατικὴν ἐπιβολὴν τοῦ δικαίου ὑπὸ τὸν Δία

Ἡ θρησκευτικὴ κρίσις τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ὀδηγήσῃ διὰ τῆς θεοδικίας εἰς τὴν ἀθείαν ἢ ὅπως συνέβη μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν ἐθνικῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ τελικῶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ δικαίου μετὰ τὸν θάνατον καὶ νὰ μεταθέσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν προσοχὴν ἐκ τοῦ παρόντος κόσμου εἰς τὴν ζωὴν ἐπέκεινα τοῦ τάφου, ἐτερματίσθη διὰ τῆς πολιτικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ δήμου. Προηγουμένως εἶχεν ἤδη ἐμπνεύσει μετὰ τῶν Ὀρφικῶν καὶ ὄσων ἀπεστρέφοντο τὰ δημόσια πράγματα, τὴν ιδέαν ἐνὸς μεταθανατίου ἐλέγχου τῆς συμπεριφορᾶς, ὅπως μετὰ τὴν ἠθικὴν κατάρρευσιν τοῦ ἐννόμου κράτους τὴν ἀπαξίωσιν τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως χάριν τῆς ἰδανικῆς ὑπάρξεως μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη τότε ὡς δεσμοτήριον τῆς ψυχῆς¹.

Πρὸς τὴν θρησκευτικὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἐβάδισε γενικῶς ἡ Ἑλλάς μετὰ τὴν πολιτικὴν τῆς καταστροφῆν διὰ τῆς ἀναβιώσεως τοῦ Ὀρφισμοῦ². Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἐθεμελιώθη ἐπὶ τοῦ ἐγγράφου νόμου, ἐξέλειπεν ὁ λόγος τῆς δικαιοσύνης μετὰ τὸν θάνατον καὶ ἀπεσύρθη κατὰ συνέπειαν ἡ βᾶσις τῶν λειτουργικῶν τύπων, ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὁποίων ἐξησφάλιζεν εἰς τὸν ἐλπιζόμενον κόσμον τὴν εὐδαιμονίαν. Ἀντὶ λατρευτικῶν πράξεων ὁ ἀστικὸς βίος ἐχρειάζετο πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν φρόνησιν :

«Γνώμαις γὰρ ἀνδρῶν εὖ μὲν οἰκοῦνται πόλεις
εὖ δ' οἶκος, οὐ ψαλμοῖσι καὶ τερετίσμασιν»³

Ἡ ἀποχώρησις αὐτὴ τοῦ ὑπερφυσικοῦ παράγοντος ἐκ τῆς πόλεως συνέβη σχεδὸν ταυτοχρόνως εἰς ὅλους τοὺς ναυτικούς τόπους τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς Ἰωνίας, ὅπου ἐντὸς μιᾶς ἐκτάσεως χιλίων πεντακοσίων τετραγωνικῶν χιλιομέτρων εἰς τὴν Αἰολίδα ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ παραδείγματι δώδεκα τοῦλάχιστον αὐτόνομα κράτη⁴. Ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς ἐξουδετερώσεως τῶν θεῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐξύψωσις τῶν ὑπεράνω τοῦ ἐμφυλίου ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς φυλετικῆς ἀλληλεγγύης ἐναντι τῶν ξένων. Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπεβλήθησαν πολιτικῶς, δὲν συνεδέοντο μετὰ τῶν διὰ τῆς καταγωγῆς, ἐφ' ὅσον

ὁ δεύτερος κυρίως Ἴωνικός ἀποικισμὸς τῶν μέσων τοῦ ὀγδόου π.Χ. αἰῶνος ἐξεκίνησεν ἐκ τῶν πρώτων ἄστεων τῆς Ἑλλάδος⁵, ἀλλὰ διὰ τοῦ νέου διεθνοῦς μέσου συναλλαγῆς καὶ διὰ τῆς γενικῆς των ἀντιθέσεως κατὰ τῶν κυρίων τῆς γῆς καὶ τῶν ὑπερφυσικῶν των ἐπικούρων. Ὀλόκληρος ὁ πολιτικὸς βίος ἐτοποθετήθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκτὸς τῆς ἀρμοδιότητος τῶν θείων προσώπων, τὰ ὅποια, ὅσον περισσότερο ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῶν ἀριστοκρατῶν, τόσον ὀλιγώτερον ἐκρίνοντο ὑπὸ τῆς συλλογικῆς συνειδήσεως ἀπαραίτητα εἰς τὴν διευθέτησιν τῶν κοινῶν. Καθ' ὃν χρόνον ἀνεπτύσσετο διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους ὑπεράνω τῶν ἐπὶ μέρος φυλῶν, ἀπεκαλύπτετο καὶ ὁ Ποσειδῶν ὡς πανιώνιος⁶ καὶ ὁ Ζεὺς ὡς πανελλήνιος⁷ θεός.

Τὸ γεγονός μάλιστα, ὅτι ὁ κύριος τοῦ Ὀλύμπου ἐξεπροσώπησεν ἀπὸ τῆς ὑπερισχύσεως τῶν εὐγενῶν εἰς βᾶρος τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἐζήτησε τὴν συμπαράστασιν τοῦ δήμου, τὰ αἰτήματα τῶν ἀδικουμένων καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνέδεσε τοὺς μετόχους τῆς ἰδίας τύχης μεταξὺ τῶν διαφορῶν πόλεων, ἐδημιούργησε τὴν ιδέαν ἐνὸς καθολικοῦ δικαίου ἐναντίον τῶν καθιερωμένων προνομίων. Ἡ ἐπικράτησις αὐτῆ τοῦ δημοκρατικοῦ ἤθους ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχικῆς ἠθικῆς παρεστάθη ἀργότερον διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑρμοῦ, ὁ ὁποῖος ἔφερε κατ' ἐντολὴν τοῦ Διὸς εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ μὴ καταστραφῇ ἐκ τῶν ἐρίδων, τὴν αἰδῶ καὶ τὴν δίκην, «ἂν' εἶεν πόλεως κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί». Τὴν τελευταίαν στιγμὴν ὅμως ὁ θεῖος ἄγγελος εἶχεν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διανομῆς: «Δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω (εἰς ὠρισμένους μόνον) θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἢ ἐπὶ πάντα νείμω;». Ὁ Ζεὺς ἀπήντησεν ἀπεριφράστως: «Ἐπὶ πάντα καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιντο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν, ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν. καὶ νόμον γε θεὸς παρ' ἔμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως»⁸.

Διὰ τῆς πολιτικῆς γενικεύσεως τοῦ δικαίου, ὅπου ἐπεκράτησεν ὁ δῆμος, συνέβησαν εἰς τὸ μέλλον τὰ ἐξῆς γεγονότα:

I. Ἡ ἀντίληψις ἐνὸς ὑπερεθνικοῦ θεοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξεπορεύοντο οἱ πανανθρώπινοι κανόνες τῆς συμπεριφορᾶς, ἀπήλλαξε τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν θεολογικῶν ἀνταγωνισμῶν, ἔθεσε δηλαδὴ τὰ πνευματικὰ της προβλήματα ἐπέκεινα τῆς κατοχυρώσεως τοῦ ὀρθοδόξου ἐναντίον τοῦ αἵρετικοῦ πνεύματος. Ὁ Ζεὺς ἦτο διὰ τοῦτο δυνατὸν ἀργότερον νὰ ταυτισθῇ πρὸς ἄλλους θεοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ τοὺς καταστήσῃ κοινωνοὺς τοῦ οἰκουμενικοῦ τοῦ χαρακτῆρος.

II. Ἡ ἔννοια τῆς ὑπερφυσικῆς αὐθεντίας συνέπεσε τελικῶς πρὸς τὴν ιδέαν τῆς δικαιοσύνης, οὕτως ὥστε ἡ «ὁμοίωσις θεῶ κατὰ τὸ δυνατόν — ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὄσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι —»⁹ νὰ σημαίνῃ οὐσιαστικῶς τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτικοῦ ἤθους. Συνέπεια τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς ἐξελίξεως ἦτο νὰ χάσῃ ὁ φυσικὸς κόσμος ἐντὸς τῆς πόλεως τὴν θεῖαν

περιωπήν του και ἡ ἔρευνά του νὰ τεθῆ ἐκτὸς τῆς λατρείας εἰς τὸν τομέα τῆς καθαρᾶς γνώσεως.

III. Ἡ θεώρησις τοῦ ὑψίστου παράγοντος ὡς ἠθικοῦ συνδέσμου τῶν ἀνθρώπων ἀνεξαρτήτως φυλετικῶν διαφορῶν ὠδήγησεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἐνὸς παγκοσμίου ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον, ἐφ' ὅσον ὁ θεὸς ἦτο ἄσχετος τῶν φυσικῶν γεγονότων, ἦτο μεταθεολογικῆς ποιότητος. Ὅσον μάλιστα ὁ ἀγὼν ἐναντίον τῆς πολυθείας ἐντὸς τῶν Ἰωνικῶν πόλεων ἐνισχύετο, τόσον περισσότερο προέβαλλεν ἡ ἀπαίτησις μιᾶς ἀρχῆς εἰς τὴν φυσικὸν κόσμον.

IV. Ἡ ἐπιβολὴ ρυθμιστικῶν μέτρων γενικῆς ἰσχύος εἰς τὴν πολιτικὴν διαγωγὴν ἀντικατωπτρίσθη ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὸν κοσμικὸν χῶρον, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ «Διὸς ἐκγεγαυῖα»¹⁰. Δίκη νὰ κυβερνήσῃ ὄχι μόνον τὰ κοινωνικά, ἀλλὰ καὶ τὰ φυσικὰ πράγματα καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὴν σκέψιν διὰ τὴν ἀναζήτησιν μιᾶς διηνεκοῦς καὶ ἀπαρεγκλίτου τάξεως εἰς τὴν φύσιν. Ἐὰν ἐκ παραλλήλου περιορίσθη καὶ ἡ δικαιοδοσία τῶν θεῶν ὄντων εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ὁ δυναμικὸς ἔλεγχος τοῦ κόσμου δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ προσωποποιηθῇ, ἀλλ' ἀπετέλεσεν ὡς θέμα τῆς ὑπὸ γένεσιν ἐπιστήμης τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ εἶναι.

VII. Πολιτικὴ θεμελίωσις τῆς λογικῆς διαστάσεως τοῦ εἶναι

Τόσον τὸ πανανθρώπινον μέγεθος τοῦ θεοῦ ὅσον καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης τῆς φύσεως ὑπῆρξεν ἡ προβολὴ τῶν κοινῶν μέτρων τοῦ πολιτικοῦ βίου εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ὕλης. Ἐὰν ὁ Ζεὺς δὲν ἦτο ἀπλῶς δημιουργὸς ἢ προστάτης μιᾶς ἐξαιρετικῆς φυλῆς, ἀλλ' ἐπίτροπος ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τὸ φυσικὸν περιβάλλον ὄχι μόνον χῶρος ἀντιδικίας ἀσυμβιβάστων μεταξύ των δυνάμεων, ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως ἐνὸς ἀμεταβλήτου δυναμικοῦ στοιχείου, εἶχε δημιουργηθῆ κατ' οὐσίαν ἐντὸς τῶν Ἰωνικῶν ἀρχικῶς ἄστεων τὸ αἶτημα τῆς ὄντολογικῆς ἐνότητος τῶν φορέων τοῦ πνεύματος, ἡ κοινὴ ἀναφορὰ ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀνθρώπων. Ὅπου προέκυψαν δημοκρατικὰ καθεστῶτα, ἡ ζωὴ καὶ ἡ σκέψις ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τῆς ἰσότητος ἐνώπιον τῶν γενικῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐρρυθμίζεν ὁ λόγος ὡς συνδετικὸς κρίκος τῶν πολιτῶν. Ἐὰν ἡ λογικὴ ἐκφρασις ὑπῆρξε μία ἐκκλησις εἰς τὴν σύνεσιν, ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἀντίληψις τοῦ πρέποντος ἀπεκαλύφθη ὡς καθολικὸν γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου: «Ἐυνὸν ἐστὶ πᾶσι τὸ φρονέειν»¹ εἶπεν ὁ Ἡράκλειτος.

Ὁ λογικὸς σύνδεσμος τῶν ἀνθρώπων ἀπέκτησεν ἐντὸς τῆς πόλεως ἐπιτακτικὴν διάστασιν. Ὅ,τι ἐθέσπιζεν ὁ δῆμος, ἴσχυεν ἀναντιρρήτως καὶ χωρὶς ἐξαιρέσεις δι' ὄλους. Ἰδίως ἀπὸ τῆς καταγραφῆς τῶν νόμων, τῆς παρουσιάσεως τοῦ πολιτικοῦ ἠθους ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ πεζοῦ λόγου, εἶχε δημιουρ-

γηθῆ ὡς ἐκ τούτου τὸ ἔδαφος καὶ διὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν λογικῶν ἐκείνων αἰτημάτων, τὰ ὅποια δὲν ἦτο μὲν δυνατόν νὰ νομοθετηθοῦν, ἐφ' ὅσον ἀνεφέροντο εἰς τὴν πνευματικὴν στάσιν, ἔπρεπεν ὅμως νὰ ἐκπληρωθοῦν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς νομικῆς ἀποφάσεως, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο κατὰ βάθος περὶ τῆς ἰδίας ἠθικῆς διαγωγῆς. Ἄκριβῶς διότι ἐπὶ τῶν γενικῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια δὲν ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τῆς ἀστυνομικῆς τάξεως, ἡ συμμόρφωσις ἦτο θέμα ἐσωτερικῆς πειθαρχίας, εἰς τὴν κατοχύρωσίν της ἔπρεπε νὰ δοθῆ προσοχὴ ἀκόμη μεγαλύτερα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν ὁ πολίτης εἰς ὅ,τι καλῶς ἢ κακῶς εἶχε ψηφισθῆ ὡς νόμιμον : «Ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῶ, ὅκωσπερ νόμῳ πόλις καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως»², ὑπῆρξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ παραίνεσις τοῦ Ἡρακλείτου.

Ἐπρεπε λοιπόν, ὅτι ἐλέγετο δημοσίᾳ, νὰ εἶχε προηγουμένως ἀποκτήσει κῦρος, διότι ἐθεωρεῖτο φροντίς ὅλων τῶν πολιτῶν — ἐπειδὴ ἀπέκλειεν εἰς τὴν ἰσχύν του τὴν ἐξαιρέσιν, διὰ νὰ εἶναι δυνατόν ἡ φιλοσοφία νὰ συμπεριλάβῃ ὀλόκληρον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν λόγον. Ἀφ' ἧς στιγμῆς μάλιστα ὁ λόγος ἐπεκαλέσθη τὴν φρόνησιν περὶ πραγμάτων ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ ἐνδιαφέροντος, δὲν εἶχεν ἄλλην προοπτικὴν πλὴν τῆς γενικεύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ νὰ συναγωνισθῆ δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος εἰς ἀπήχησιν τὴν ἀπόφασιν τοῦ δήμου, ἔπρεπε νὰ παρουσιασθῆ ὡς ἐκπρόσωπος ὄχι μόνον ὠρισμένων γενῶν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν ἐνὸς θεοῦ ἢ ἐνὸς ἥρωος, ἀλλὰ τῶν φρονούντων ἐν γένει, ἐφ' ὅσον τοὺς συνέδεε διὰ τῆς κοινῆς τῶν ιδιότητος. Καὶ ἂν ὁ γενικὸς αὐτὸς χαρακτηρισμὸς ἐξεφράζετο λογικῶς, ἐθεωρήθη καὶ ὁ τρόπος τῆς παρουσιάσεώς του ὡς γνώρισμα τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῶν σκέψεων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπὶ τοὺς ὅρους αὐτοὺς λογικὰ ἐνομίσθησαν ἐκεῖνα τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων ὑπόβαθρον ἦτο ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὡς ἐνιαῖον μέγεθος. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ λογικὴ παρουσίασις μιᾶς ὑποθέσεως ἀπεκάλυπτεν ἐπομένως τὸν φορέα της ἀπὸ μιᾶς συνολικῆς ἀπόψεως, τὸν ἄνθρωπον εἰς μίαν καθολικὴν του ἔκφρασιν. Ἀφ' ὅτου ὠμίλησε περὶ φυσικῶν γεγονότων, ὁ λόγος κατὰ συνέπειαν ὑπέθεσε καὶ μίαν ἐνιαίαν ὀντότητα εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Διὰ νὰ ἔχη σημασίαν ἡ πεζὴ πρότασις, ὡς ἔλεγεν, ὅ,τι συνέβαινε περὶ τὸν ἄνθρωπον, ἔπρεπε τὸ περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου νὰ διαθέτῃ ἐσωτερικὴν συνοχήν, ἀκριβῶς ὅπως ὁ νόμος ὠρίζεν ἐντὸς τῆς πόλεως, ὅ,τι ἐνδιέφερε τοὺς κατοίκους της εἰς τὴν συλλογικὴν τῶν ἐνότητά.

Ἡ ἐννοια διὰ τοῦτο τοῦ «δήμου», ὁ ὁποῖος ἀπεφάσιζε διὰ τοῦ λόγου τὰ σημαντικὰ γεγονότα, ἐθεμελίωσε τὴν ἐννοίαν τῆς «φύσεως» καὶ μάλιστα ἐπέβαλεν εἰς τὴν «φύσιν» τὸν «λόγον» ὡς προϋπόθεσιν τῆς πνευματικῆς της συγγενείας πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

Ἀφοῦ τὰ πάντα συνεζητοῦντο, ἐκρίνοντο δηλαδὴ «λογικῶς» καὶ μόνον

ὅ,τι ἐθεωρεῖτο «λογικόν», ἐνομιμοποιεῖτο διὰ τῆς ψήφου, ὁ λόγος ὡς δημιουργὸς τῶν ἀποφασιστικῶν ἔργων τῆς πόλεως ἐνεφανίσθη καὶ ὡς ἐσωτερικὴ διάστασις τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος, ὡς ἀφανῆς κινήτηρ τῶν φυσικῶν γεγονότων. Ἡ ὄντολογικὴ αὐτὴ ἀξίωσις ὑπῆρξεν εἰς τὸ ἀστικὸν κλίμα τῆς Ἑλλάδος τόσον ἰσχυρά, ὥστε δὲν ἐγονιμοποίησε μόνον, ἀλλ' ἐπίσης ἔτερμάτισε τὴν Ἀρχαίαν φιλοσοφίαν διὰ τῆς παραστάσεως καὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ ὄντος, ὡς τῆς πρώτης λογικῆς ἀρχῆς εἰς τὸν κόσμον. Ἐὰν εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ὁ Χρῦσιππος εἶπε περὶ τῆς ὕλης, ὅτι «κινεῖ αὐτὴν ὁ λόγος ὁ ἐνυπάρχων καὶ σχηματίζει»³, ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης συνεφώνησαν νὰ ὀνομάσουν «τὸ ποιοῦν τὸν ἐν αὐτῇ λόγον» θεόν⁴.

Εἰς τὴν θεώρησιν τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ λόγου συνέτεινεν ἐπίσης ἡ ἀστικὴ κατάρρευσις τῆς μαγικῆς νοοτροπίας, ἡ ἀπόστασις ταυτοχρόνως, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ παραλλήλως ἡ μείωσις τῆς σημασίας τοῦ ἀγροῦ διὰ τὴν ζωὴν τῆς πόλεως, ἡ ὁποία συνετηρεῖτο ἐκ τῆς βιοτεχνίας καὶ τῆς ναυσιπλοΐας. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὁ πολιτικὸς κόσμος ἀπεκαλύφθη ὡς ἀντιφυσικὴ δύναμις, ὡς πλαίσιον μιᾶς συμπεριφορᾶς, οἱ νόμοι τῆς ὁποίας δὲν ὠρίζοντο διὰ τῆς προσαρμογῆς εἰς τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ διὰ τῆς διατυπώσεως καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν προθέσεων τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐὰν ὁμως κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἀγῶνων ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας ὁ δῆμος ἐφρόντιζε κυρίως διὰ τὴν κοινωνικὴν του κατοχύρωσιν, τὸ πολιτικὸν πρόβλημα ὑπερένικησε τὴν μέριμναν διὰ τὴν φύσιν. Κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἰωνίαν τὰ σπουδαῖα γεγονότα μετετέθησαν διὰ τοῦτο ἐκ τῶν ὑποχθονίων καὶ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Τὸ πρᾶγμα ἐσήμαινε

- α. τὴν κατὰπτωσιν τοῦ ἐπιβλητικοῦ παραστήματος τῶν ἐπὶ μέρος φυσικῶν γεγονότων ὡς ἀνυκαποὴν ἐναντι τῶν ὑποβολῶν τῆς γῆς, τῆς ὁποίας εἶχε περιορισθῆ ὁ ζωτικὸς ρόλος,
- β. τὴν ἀναθεώρησιν τῆς μαγικῆς πείρας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοῦ παραστατικοῦ κόσμου τῆς παραδόσεως,
- γ. τὴν ἀπομύθευσιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ παράγοντος καὶ τῶν ἡρωϊσμῶν, οἱ ὅποιοι διεδέχθησαν τὰ θεῖα κατορθώματα,
- δ. τὴν ὑποχρέωσιν τῶν θεῶν νὰ υἰοθετήσουν τὴν λογικὴν λύσιν τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ἢ νὰ σιγήσουν,
- ε. τὴν ἀνάπτυξιν ἀντιστάσεων διανοητικοῦ χαρακτῆρος καὶ τελικῶς ἐνὸς τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, τὸν ὁποῖον δὲν ὠρίζε τὸ συναίσθημα, ὁ συνειρμὸς καὶ ἡ μυθικὴ φαντασία, ἀλλ' ἡ ἔννοια, ἡ ἀπόδειξις καὶ ἡ ἀφαιρετικὴ σκέψις.

VIII. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ δημοτικοῦ παραστήματος τῆς φύσεως

Διὰ τῆς λογικῆς ἀντιμετώπισεως τοῦ εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐντὸς τῶν Ἰωνικῶν πόλεων ἐπεχειρήθη μία συνειδητὴ στροφή ἐκ τῶν ἀνθρωπολογικῶν παραστάσεων πρὸς τὰ πραγματικὰ δεδομένα, ἐκ τοῦ μύθου πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ ὁδὸς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔθεσε τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος ὁ ἀπόδημος Ἑλληνισμὸς τῆς Μ. Ἀσίας, κατέληξε κατόπιν πολλῶν ὑπαναχωρήσεων καὶ παρεκβάσεων εἰς τὸ κοσμοεἶδωλον τῆς νεωτέρας φυσικῆς ἐρεύνης, τὸ ὁποῖον ὑπετέθη μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος, ὅτι παρουσιάζει τὸ περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ προβάλλῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς παρατηρήσεως. Ὅπως ὁμως ἡ Πυρηνικὴ φυσικὴ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ὑπεχρεώθη νὰ παραιτηθῇ τοῦ αἰτήματος τῆς θεωρήσεως τῶν φαινομένων καθ' ἑαυτὰ καὶ νὰ συνυπολογίσῃ τὸν ἱστορικὸν παράγοντα ὡς οἰκοδομικὸν στοιχεῖον τῆς ἐπιστημονικῆς προσπαθείας, ἡ ὁποία ἔχει ἀναλόγως τῆς μεθόδου τοῦ πειραματισμοῦ διάφορον ἀποτέλεσμα, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ φυσιολόγοι τῆς Ἰωνίας ἀνέμειξαν παρὰ τὴν ἀντιμυθικὴν τῶν διάθεσιν τὴν ἱστορίαν πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἀπεκάλυψαν τὴν σύνθεσιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν βασικῶν αἰτημάτων τοῦ ἀστικοῦ βίου, τῆς λογικῆς καὶ τοῦ δικαίου.

Ὅπως ὁ σύγχρονος παρατηρητὴς τοῦ φυσικοῦ φαινομένου τὸ δημιουργεῖ διὰ τῆς πειραματικῆς τάξεως, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐμφανίζεται ὡς καταστατικὸς ὅρος τοῦ ἐπιστημονικοῦ πορίσματος, ἀναλόγως καὶ ἡ φυσικὴ παρατήρησις τῶν Ἰώνων ἐβασίσθη, διὰ νὰ συνδέσῃ τὰ δημοτικὰ γεγονότα πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν μαγικὴν συνάφειαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ὑπόστασιν τῶν φυσικῶν ἐκδηλώσεων καὶ μετέφερε τὴν πεποίθησιν αὐτὴν ἐκτὸς τοῦ μυθολογικοῦ χώρου. Εἰς τὴν ἀρχὴν διὰ τοῦτο τῆς ἱστορικῆς τῆς σταδιοδρομίας ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἐδογμάτισεν, ὅπως προηγουμένως καὶ ὁ μῦθος, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἔπραττε διὰ τοῦ κόσμου, ὁ κόσμος ἀπερρόφησεν αὐτὴν τὴν φορὰν τὸν θεὸν καὶ ἀπεκαλύφθη ὡς μία δυναμικὴ ὄντοτης ἀπροσώπου χαρακτῆρος, ἡ ὁποία ἐξεφράζετο διὰ μέσου τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τὴν γενικὴν αὐτὴν ὑπόστασιν τῶν ὄντων ἀντελήφθησαν οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἰωνίας ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ πρώτου ἱεροῦ παρατηρητηρίου τῶν γεγονότων μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κυνηγετικοῦ καὶ συλλεκτικοῦ βίου, τοῦ ἀγροῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐφύετο ἡ τροφή τοῦ ἀνθρώπου: «Τὴν μὲν τοῦ τρέφεσθαι καὶ τοῦ αὔξεσθαι .. αἰτίαν ὀνομάζομεν ἅπαντες ἄνθρωποι φύσιν¹, ἢ τὰ φυτὰ διοικεῖται»².

Τὴν ἀπαίτησιν ἐνὸς ἀφανοῦς ἀξιώματος ὡς αἰτίου τῶν κοσμικῶν ἐπιφάσεων ἐνίσχυσεν εἰς τὴν Ἰωνίαν ἡ μεγάλη γεωργικὴ πίστις τῆς ἐξαρτήσεως τῶν πάντων ἐκ μιᾶς ἀδιοράτου ὑπὸ τὴν γῆν θρεπτικῆς δυνάμεως, τὴν

ὁποῖαν ἡ Λυδία ἐλάτρευσε εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Μεγάλης μητρός, τῆς Ρέας ἢ τῆς Κυβέλης. Ἡ καλλιεργουμένη γῆ ἀπέδειξε τὸν κόσμον ὡς ἀϋξήσιν ἐξ ἐσωτερικῶν κινήτρων πρὸς ὀρισμένους σκοπούς, ὡς γένεσιν («natura»: nasceo) τῶν προϋποθέσεων τῆς ζωῆς γενικῶς. Ἡ ἀποψις αὐτῆ τῆς βλαστήσεως τοῦ εἶναι ὑπῆρξε τόσον ἰσχυρὰ μεταξὺ τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας, ὥστε οὔτε ἡ θάλασσα, ἡ ὁποία ἐστήριξε τὸν Ἰωνικὸν πολιτισμὸν, δὲν τὴν ἐπεσκίασε, παρ' ὅτι ἀπετέλεσε εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ οὐσιαστικόν της περιεχόμενον. Ἀργότερον βεβαίως ἡ «φύσις» ἀνέπτυξε τὸ δημοτικόν της παράστημα ἐπέκεινα τῆς ἀγροτικῆς ὑποθέσεως ἐνὸς ζωτικῶν παράγοντος εἰς τὸ βάθος τοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἰωνικῆς γενικεύσεως τοῦ ὑγροῦ στοιχείου, παρουσίασεν ὁμοίως εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας διὰ τῆς σχολῆς τοῦ Λυκείου τῶν Ἀθηναίων τὴν τάσιν τῆς ἐκπληρώσεως ἐνδιαθέτων σκοπῶν ὡς πραγματικὴν τῆς οὐσίας, τὴν λειτουργίαν τῶν σπερμάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχε προδιατυπωθῆ μέχρι τῆς τελευταίας λεπτομερείας ἡ ἐξέλιξις τοῦ φυτοῦ, ὡς γενικὸν πρότυπον τοῦ γίγνεσθαι. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὰ φαινόμενα τοῦ ἀγροῦ ὑπῆρξαν ἡ βιομυθολογικὴ προϋπόθεσις τῆς «ἐντελεχείας» τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὅτι ἐν τούτοις ἦτο σημαντικὸν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ φυσικὸς κόσμος, ὁ ὁποῖος διετήρησεν ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν του ἔννοιαν τὸν παραγωγικὸν του δυναμισμόν, ἔστω καὶ ἂν ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Πλάτων τὸν ὑπεχρέωσαν νὰ παραδεχθῆ τὸ αἴτημα τῆς μονιμότητος, τὸ ὁποῖον ἐπεβάλλετο τόσον περισσότερον λογικῶς, ὅσον διεδίδετο ἡ γραφὴ καὶ κατεστρέφετο ἡ ἀσφάλεια τῆς πόλεως, δὲν ἀπεκαλύφθη ὡς ἀϋθαίρετον ὃν ἀνθρωποκεντρικῶν διαθέσεων. Ἡ «φύσις» τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας δὲν συμπεριεφέρετο κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν θεῶν, τὸ ἀπροσδόκητον θέλημα τῶν ὁποίων εἶχε θορυβήσει τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ὁμοίως διὰ τῶν μέσων τῆς λατρείας ἀπέτρεπε, μετέτρεπεν ἢ ἐπεκαλεῖτο τὴν θεῖαν ἐκδήλωσιν, ὥστε οὐσιαστικῶς καταστάσεις καὶ πράγματα νὰ ἐξαρτῶνται διὰ τῶν ἀποκρῦφων ὑπερφυσικῶν τῶν αἰτίων ἐκ τῶν μαγικῶν καὶ θρησκευτικῶν του ἐνεργειῶν. Τὰ φυσικὰ φαινόμενα συνέβησαν αὐτὴν τὴν φορὰν χωρὶς ἐντολοδότην τοῦ τρόπου ἢ τοῦ χρόνου τῆς παρουσιάσεώς των, ἀλλ' ὡς ἐκφρασις ἐνὸς παγκοσμίου γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἐτήρει ἐσωτερικὰ μέτρα, ὅπως ὁ δῆμος τοῦ νόμου καὶ διὰ τοῦτο ἦτο δυνατόν νὰ ὀρισθῆ λογικῶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐνεφάνισεν εἰς τὴν Ἰωνίαν τὴν φύσιν ὡς ἀντικειμενικὴν παράστασιν τῆς πολιτικῆς πραγματικότητος.

ΙΧ. Διατί παρέμεινε τὸ σθένος τῆς ἱστορικῆς ἀνάγκης χωρὶς πρόσωπον

Ἡ βεβαιότης, ὅτι τὰ γεγονότα τοῦ κόσμου δὲν συμβαίνουν αὐθαιρέτως οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβάλουν κατεύθυνσιν διὰ τῆς ἀνθρωπίνης πρωτοβουλίας ἢ τῆς ὑπερφυσικῆς δυνάμεως, ἀνάγεται εἰς τὴν ἱστορικὴν τύχην τῶν ποιμενικῶν ὀμίλων, οἱ ὅποιοι ὡς ὄργανα τοῦ νομαδικοῦ των θεοῦ συνεκεντρώθησαν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον κατ' ἄλλεπάλληλα κύματα καὶ ὅπου δὲν διελύθησαν διὰ τῆς ἀγροτικῆς τῶν προσγειώσεως, ὑπετάγησαν εἰς ἰσχυροτέρους λαούς, οἱ ὅποιοι ἐπρόκειτο νὰ γίνουν διὰ τῶν ἐγγυητῶν τῆς ἐθνικῆς των ἀσφαλείας οἱ διάδοχοι τοῦ πάθους. Περί τῆς ἀρχικῆς ταυτότητος ἢ κοινῆς καταγωγῆς ἢ ἀδιαταράκτου συμπνοίας τῶν θείων προσώπων καὶ τῶν ὀπαδῶν των ἡ Ἑλληνικὴ μνήμη οὐδέποτε ἀμφέβαλεν. Ἐὰν ὁ Πίνδαρος ἤθελεν «ἐν ἀνδρῶν ἐν θεῶν γένος»¹, ὁ Ἡσίοδος εἶχε προηγουμένως βεβαιώσει, «ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι»². Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐπεδίωκε νὰ συνδέσῃ ἐκ νέου, ὅ,τι διεχώρισεν ἡ πόλις, τὸν ἰδανικὸν καὶ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, τὴν θείαν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην μοῖραν, ὁ Πausanias ἐθεώρησε τοὺς θνητοὺς τοῦ παρελθόντος συντρόφους τῶν ἀθανάτων : «Οἱ γὰρ δὴ τότε ἄνθρωποι ξένοι καὶ ὁμοτράπεζοι θεοῖς ἦσαν»³.

Ἡ ἀμοιβαίότης ὅμως τῶν φυλῶν καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἠθικῆς των συνοχῆς, ἡ ταλαιπωρία τῶν πιστῶν ὡς δυστυχία τῶν πιστευομένων, περιώρισεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ ὄρια τῆς ὑπερφυσικῆς ἐξουσίας καὶ ὑπέταξε τὸν βίον εἰς δυνάμεις γενικοῦ καὶ ἀπροσώπου χαρακτῆρος : «Πάντα τύχη καὶ μοῖρα, Περικλεες, ἀνδρὶ δίδωσιν»⁴. Καθ' ὃν χρόνον ὁ θεὸς συνέπασχε πρὸς τοὺς ἀθρώπους ἢ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πατριᾶς, ὥστε τὰ πράγματα νὰ κάμψουν τὴν θέλησιν καὶ νὰ διαψεύσουν τὴν ὑπόσχεσίν του, ὁ κόσμος ἐθεωρήθη ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ἑνὸς γεγονότος, τὸ ὁποῖον κατέλυε τὴν θείαν δύναμιν. «Πολλὰ καὶ δεινὰ θεοῖς ἐγένετο, ὡς λέγεται, διὰ τὴν τῆς Ἀνάγκης βασιλείαν»⁵. Μία ἰσχὺς ἀνωτέρα καὶ τῶν κυρίων τοῦ πανθέου — ἡ ἐξέλιξις τῆς ἱστορίας — ὥριζε τὸ γίνεσθαι εἰς τὸν οὐράνιον καὶ τὸν ἐπίγειον κόσμον. Τὴν ἐποχὴν ἰδίως τῶν πρώτων δημοκρατικῶν ἀνακατατάξεων εὐγενεῖς ἔχασαν τὴν δυνάμιν των, ἀσήμαντοι ἀπέκτησαν περιουσίαν, θεσμοὶ παρεβιάσθησαν, νέα ἦθη ἐπεβλήθησαν διὰ τῆς βίας καὶ μάλιστα ἐναντίον τῆς θελήσεως τῶν ἄλλοτε πανισχύρων θεῶν, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἀναποφεύκτως ἡ ἐντύπωσις, ὅτι ὁ ὑπερφυσικὸς κόσμος δὲν ἔχει ἐνότητα προθέσεων καὶ ἀρμονίαν, ὅτι «τὸ θεῖον» εἶναι «φθονερὸν καὶ ταραχώδες»⁶, ὥστε νὰ ἐπικρατοῦν «παντοῖαι τύχαι κατὰ βίον»⁷, ἢ συναίρεσις τῶν ὁποίων ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχη κοσμικὴν ὑπόστασιν καὶ νὰ ὀρίζῃ διὰ τῶν ἀκαθορίστων διαθέσεων τῆς ὅλα τὰ γεγονότα :

«Παγκρατὲς Τύχα..
Πῶς χρὴ τεὰν ἰσχὺν τε δεῖξαι καὶ τεὰν φύσιν;
..ὦ δαίμων μέγала,
πότερον σὲ κλήζωμεν Κλωθῶ κελαινὰν
ἢ τὰν ταχύποτμον Ἄνάγκαν ;»⁸

Εἰς τοὺς χρόνους τῶν ἐπαναστάσεων ἐναντίον τοῦ θεοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ τυράννου ἀνέκτησε προσωρινῶς τὴν δύνάμιν του, ἦτο ἀνίσχυρος ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ σθένους ἀκόμη καὶ ὁ περίφημος διὰ τὴν ἐφευρετικὴν του δεινότητα προστάτης τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἐλέχθη διὰ τὸν Προμηθεά :

«Ἄλλ' ὑπ' ἀνάγκης
καὶ πολὺῖδριν ἔοντα μέγας κατὰ δεσμὸς ἐρύκει»⁹

Ἡ ἐννοια τῆς οἰκουμενικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία ἐτέθη τελικῶς ὑπεράνω τῶν θεῶν ὄντων, ὑπῆρξε τὸ συμπέρασμα τῶν μύθων, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ Οὐρανὸς ἢ ὁ Κρόνος ἐδεσμεύοντο, ἐτέμνοντο καὶ παρεχώρουν ἐκόντες ἢ ἄκοντες τὰ σκῆπτρα εἰς ἄλλους, ἱστορικῶς περισσότερον ἐπικαίρους ἢ ἀναγκαίους θεοὺς, ὅπως ὑπῆρξαν ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ποσειδῶν, οἱ ὁποῖοι ὁμως ἐφοβήθησαν νὰ νυμφευθοῦν τὴν θεὰν τοῦ πελάγους, διότι

«πεπρωμένον ἦν φέρ-
τερον γόνον ἄνακτα πατρὸς τεκεῖν
Ποντίαν θεόν»¹⁰

Οἱ παντοδύναμοι κύριοι τῆς ξηρᾶς ἀντελήφθησαν μὲ ἄλλους λόγους, ἀφοῦ βεβαίως τὸ πρᾶγμα εἶχε συμβῆ, ὅτι ὁ ναύτης, ὁ ὁποῖος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὑφισταμένους τὴν φύσιν, τὸν ποιμένα καὶ ἰδίως τὸν γεωργόν, ἔθραυεν ἐντέχνως τὴν ἀντίστασίν της, θὰ ἐτίθετο ἐν καιρῷ ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἐνὸς διανοητικοῦ θεοῦ, ὅπως καὶ τὸ ἔπραξεν εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Ἀθηνᾶς παρὰ τὴν ἐγκράτειάν των. Ἡ συνείδησις αὐτῆ τῆς θείας ἀνεπαρκείας ἐν ὧ π ι ο ν ἐ ν ὸ ς ἀ ν ε π η ρ ε ἄ σ τ ο υ πα γ κ ο σ μ ῖ ο υ πα ρ ἄ γ ο ν τ ο ς ἔπεισε τὸν Πιττακὸν εἰς τὴν Μυτιλήνην νὰ κηρύξη, ὅτι «ἀνάγκα οὐδὲ θεοὶ μάχονται»¹¹ καὶ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν νὰ μεταθέσῃ τὴν φυγομαχίαν αὐτὴν εἰς τὸ παρελθόν: «Οὕτω γὰρ ἀνάγκη φύσει κατείληφεν, ἢ φαμεν οὐδένα θεῶν οὔτε μάχεσθαι τὰ νῦν οὔτε μαχεῖσθαι ποτε»¹².

Προτοῦ ἀποδεσμευθοῦν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐκ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν καὶ συνδεθοῦν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ἐνὸς πανισχύρου ἀξιώματος εἰς τὸν κόσμον, τοῦ ὁποῖου τὴν φύσιν ἐπεχείρησε νὰ ὀρίσῃ ἐντὸς ὀλίγου ἡ φιλοσοφία, εἶχε γίνῃ λόγος εἰς τὴν Ἰωνίαν περὶ τῆς μερίδος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῆς ἐκάστοτε λείας¹³ ἀπὸ μιᾶς γενικῆς ἀπόψεως, ἡ ὁποία παρουσίασεν, ὅ,τιδῆποτε συνέβαινε εἰς τὴν ζωὴν, ὡς ὀρισμένην

παροχήν. Εἰς τὴν «πεπρωμένην» αὐτὴν «αἴσαν», τὴν ὁποῖαν ὁ Αἰσχύλος εἶπεν, ὅτι «χρὴ φέρειν ὡς ρᾶστα», διότι «τὸ τῆς ἀνάγκης ἔστ' ἀδήριτον σθένος»¹⁴, ἀπέδωσεν ἤδη ὁ Ὅμηρος μίαν σημασίαν, ἡ ὁποία δυσκόλως συνεβιβάζετο πρὸς τὴν αὐτονομίαν τῶν θεῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα πιθανῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τὴν παρεχώρησαν. Ὅσον ὅμως οἱ θεοὶ συνεκρούοντο, ἤτ-
τωντο καὶ διεψεύδοντο, τόσον ἡ «αἴσα» ἐνεφανίζετο ἰσχυροτέρα τῆς ὑπερ-
φυσικῆς τῶν δυνατοτήτος

(«οὐκ ἂν ἐμοὶ γε
ἐλπομένῳ τὰ γένοιτ' οὐδ' εἰ θεοὶ ὡς ἐθέλοιεν»¹⁵),

γεγονὸς τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ καταλυθῆ τελικῶς ἡ προσωπικὴ τῆς ἐξάρτησις. Ἐὰν ἐν τούτοις ἡ ἀναγκαστικὴ αὐτὴ παραχώρησις, ἡ ὁποία συνεδέθη πρὸς τὸν παρακείμενον τοῦ ρηματικοῦ θέματος πορ - (πορίζω) καὶ παρουσίασε τὴν θηλυκὴν τοῦ μετοχῆν ὡς ἰσοδύναμον οὐσιαστικὸν («οὐκ οὐκ οὐκ ἂν ἐκφύγοι γε τὴν πεπρωμένην»¹⁶) καὶ ἀργότερον ἐθεωρήθη ὡς πνιγηρὰ («ἄγχος», «ἄγχω») κατάστασις («τὰ δὲ παλαιὰ πράγματα περὶ θεοῦς... Ἀνάγκη καὶ οὐκ Ἔρωτι γεγονέναι»¹⁷), δὲν ἐπροσωποποιήθη ἐκ νέου ἐπὶ λαϊκῆς βάσεως παρὰ τὴν ποιητικὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐτοιμότητα («Ἀναγκαίη μεγάλη θεός»¹⁸), τοῦτο κυρίως ὀφείλεται εἰς τὴν δ η μ ο κ ρ α τ ι κ ῆ ν ἐξέλιξιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐπεφύλαξε τὴν εὐθύνην τῶν σημαντικῶν πράξεων εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε νὰ ἐξουδετερωθῆ καὶ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς «μερίδος» καὶ τῶν «θεῶν». Ἡ Ὅμηρικὴ διὰ τοῦτο ἔννοια τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀναποφεύκτων συμβάντων, ἡ ὁποία ἐκτὸς τῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως («λαχόντα τε ληίδος αἴσαν»¹⁹) εἶχεν ἀναχθῆ πρὸ τῆς συνθέσεως τῶν ἐπῶν τοῦ νόστου εἰς ρυθμιστικὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς («πάλαι πεπρωμένη αἴση»²⁰ - εἰ δέ μοι αἴσα τεθνάμεναι²¹ - κακῆ αἴση»²²), παρέμεινε βασικῶς χωρὶς π ρ ὅ σ ω π ο ν, μέχρις ὅτου ὁ δῆμος ἀνέλαβε τὴν «μοῖραν» τῆς πόλεως καὶ μετέβαλε τὴν «αἴσαν» εἰς «νόμον». Ἐκτοτε ὁ ἀστικὸς βίος ἐπέτυχεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος καθώριζεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἰσχύη δι' ὅλους ἀνεξαιρέτως καὶ ταυτοχρόνως τοῦ αἰτήματος τῆς ἰσονομίας, ἡ ὁποία ἔθετε τέρμα εἰς τὴν προνομιακὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ἀσυδοσίαν, τὴν σ ύ ν θ ε σ ι ν τῶν δύο θεμελιωδῶν προϋποθέσεων τῆς ὑπάρξεως, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου. Τὰ φαινόμενα ἔπαυσαν τότε νὰ ἐκφράζουν τὴν θεῖαν διάθεσιν, διὰ νὰ παρουσιασθοῦν ὡς ἐκδηλώσεις ἑνὸς ἀοράτου δυναμικοῦ στοιχείου εἰς τὸν κόσμον, τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀπέκλειε τὴν ἀθαιρεσίαν καὶ εἶχε διανοητικὸν χαρακτήρα, ὑπῆρξεν ὁ ἱστορικὸς ὄρος ὄχι μόνον τῆς ἀρχαίας φυσιολογίας καὶ μεταφυσικῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ σημερινοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐλέγχου τῆς πειραματικῶς προσδιοριζομένης ὕλης : «Ζεὺς εἴτ' ἀνάγκη φύσεος εἴτε νοῦς βροτῶν»²³.

Χ. Ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τοῦ ἐννόμου κράτους εἰς τὸν κοσμικὸν χῶρον

Ὅσον οἱ θεοὶ ἀπεκλείοντο τῆς εὐθύνης διὰ τὰ συμβάντα τῆς πόλεως, τόσον ἐθεωροῦντο καὶ τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀνεξάρτητα τῆς θελήσεώς των. Καὶ ὅσον ἡ δύναμις τῶν γενικῶν ἀποφάσεων, ἡ προάσπισις τῶν ὁποίων ἦτο πολιτικὸν καθήκον («μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου, ὅκωσπερ τείχεος»¹), προέβαλλεν ὡς κεντρικὸς παράγων τοῦ ἀστικοῦ βίου, τόσον μετετίθετο αὐτὸ τὸ αἶτημα καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε κατὰ τὰ ἰσχύοντα εἰς τὴν δημοκρατίαν νὰ συνέχουν ἀπαρβίαστα μέτρα. Καθ' ὃν χρόνον εἰς τὴν Ἰωνίαν ὁ θεὸς ἐξυψώθη ταυτοχρόνως ὑπεράνω τῆς πολιτικῆς δράσεως καὶ τῶν κοσμικῶν φαινομένων, ἡ φύσις ἀπεκαλύφθη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ νόμου. Ἐφ' ὅσον δὲν ἴσχυε πρὸς διευθέτησιν τῶν κοινῶν ἡ προσωπικὴ θέλησις, ἀλλ' ἡ καθολικὴ ἐκτίμησις τοῦ δέοντος, ἡ ὁποία κατέλυε διὰ τῆς νομικῆς τῆς ἐκφράσεως τὴν δυνατότητα τῶν αὐθαιρέτων ἐνεργειῶν, εἶχε δημιουργηθῆ πολιτικῶς τὸ ἱστορικὸν μέγεθος τῆς φυσικῆς ἀνάγκης.

Ἄφ' ὅτου ὁ νόμος ἔπαυσε νὰ ἐκφράζη τὴν γενικὴν θέλησιν, προκειμένου νὰ κατοχυρώσῃ «τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον»² διὰ τῆς παραπλανήσεως, τῆς ἐξαγορᾶς ἢ τοῦ βιασμοῦ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ δήμου, ἡ φύσις ἐνεφανίσθη ὡς ἡ περιοχὴ ἐκείνη τῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μεταβάλλῃ διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐσωτερικὴν τῆς τάξιν. Μὲ ἄλλους λόγους τὸ ἐννομον κράτος, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλε διὰ τῶν ἀναγκαστικῶν τοῦ μέτρων τὴν κοσμιότητα, προεβλήθη κυρίως μετὰ τὴν κατάρρευσιν, ἀλλ' ἐξ ἀντιπερασπισμοῦ καὶ πρὸ τῆς ἐδραιώσεως τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀρχικῶς εἰς τὸ νυκτερινὸν στερέωμα καὶ κατόπιν εἰς τὴν φύσιν γενικῶς. Ὅσον ὁ ἀστικὸς βίος δὲν εἶχε καὶ ἰδίως ἀφ' ὅτου ἔπαυσε νὰ παρουσιάζῃ κόσμιον χαρακτήρα κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς στρατιωτικῆς διατάξεως εἰς τὴν μάχην³, τόσον προέβαλλεν ὡς «κόσμος»⁴ ὁ ἐποπτικὸς χῶρος τῆς ἀστρικῆς ἁρμονίας καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸ περιβάλλον τῆς ζωῆς ἐπέκεινα τῆς πόλεως: «Οἱ Στωϊκοὶ τὸν μὲν οὐρανὸν κυρίως πόλιν· τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐνταῦθα οὐκέτι πόλεις. λέγεσθαι μὲν γάρ, οὐκ εἶναι δέ. σπουδαῖον γάρ ἢ πόλις»⁵.

Ἄπὸ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ἡ κοσμολογία τῆς Ἰωνίας ὑπήρξε μία φυσικὴ θεώρησις τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης⁶. Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ἰσονομίαν διεξήχθη μὲ τόσῃν ὀξύτητα, ὥστε τὸ ἐπίτευγμά του, ἡ δημιουργία μιᾶς κοινότητος πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι συνεδέοντο μεταξύ των διὰ τῶν ἰδίων δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων, ἀπεκαλύφθη ὡς κυρία ὑπόθεσις τοῦ σύμπαντος. Τόσῃν μάλιστα ἰσχὺν εἶχεν εἰς τοὺς χρόνους τῶν πολιτικῶν συγκρούσεων διὰ τὴν κατοχύρωσιν τοῦ ἐννόμου κράτους ἢ παράστασις τῆς ἀντιθέ-

σεως μεταξύ δικαίου και ἀδικίας, ὥστε οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν πρώτων φιλοσόφων ἐθεώρησαν τὴν φιλονεικίαν καὶ ὄχι τὴν ὑπέρβασίν της ὡς παγκόσμιον δράμα. Ἐὰν ὁ Ἡσίοδος εἶχεν ὁμιλήσει περὶ δύο «ἐρίδων», μιᾶς καταστρεπτικῆς καὶ μιᾶς ἐποικοδομητικῆς⁷, ὁ Ἀναξαγόρας ἐδίδαξε περὶ «δίνου» καὶ «δινήσεως»⁸ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς περὶ «νείκους» καὶ «φιλότητος»⁹ ὡς γενικῶν τάσεων τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἀντίκρουσε τὴν διαμάχην αὐτὴν τῶν στοιχείων τῆς ὕλης ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς τιμωρίας : «Διδόναι γὰρ ταῦτα δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν»¹⁰. Πρὸς τὴν σκέψιν αὐτὴν συνδέεται ἡ ἔννοια τῆς «αἰτίας», ἡ ὁποία τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔπαυσε νὰ σημαίνει μόνον τὸν λόγον τῆς ἐνοχῆς, διὰ νὰ δηλώσῃ καὶ τὴν προϋπόθεσιν τῶν συμβάντων τῆς πραγματικότητος¹¹. Προκειμένου νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἡ φιλοσοφία ἐπεδίωξε νὰ τὰ αἰτιολογήσῃ, νὰ εὔρητοὺς ὑπαιτίους ὄρους τῆς δράσεως, νὰ κρίνῃ, ὅπως ὁ δικαστὴς τοὺς ἀντιδίκους, τὰ παγκόσμια πράγματα.

Ὅσον ὁμως ἐνισχύετο διὰ τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ δήμου ἡ ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, τὰ γεγονότα τοῦ κόσμου συνέβησαν ὄχι μόνον διὰ τῆς μεταξὺ τῶν ἀντιδικίας, ἀλλὰ συγχρόνως «κατ' ἐριν καὶ χρεῶν»¹². Ὅπως ἐντὸς τῆς εὐνομουμένης πόλεως ἡ παρέκβασις ἐκ τῆς ἀπαιτουμένης διαγωγῆς ἐκολάζετο ἀμέσως, ὥστε ὁ φόβος τῆς δυναμικῆς ἀνακλήσεως εἰς τὴν τάξιν νὰ συγκρατῆ τοὺς ὑπηκόους τοῦ νόμου εἰς τὰ ὅρια τῆς εὐπρεπείας, ὁμοίως καὶ τὰ οὐράνια σώματα δὲν παρεξετρέποντο, διότι ἐν ἐναντία περιπτώσει θὰ ἐπενέβαινεν ἀποτελεσματικῶς ἡ κοσμικὴ ἀστυνομία : «Ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν»¹³. Ἐντὸς τῶν εὐνομουμένων πόλεων ἐπεκράτησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὡς θεμελιῶδες κοσμολογικὸν ἀξίωμα ἡ ἔννοια μιᾶς παντοδυνάμου δικανικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀλλαγὴν τοῦ καθεστώτος :

«Οὔτε γενέσθαι
οὔτ' ὄλλυσθαι ἀνῆκε Δίκη χαλάσασα πέδησιν»¹⁴

Ἡ ἐπιβλητικὴ αὐτὴ συναρμογὴ τῶν ὄντων ἀπέκλεισε τὴν φυσικὴν αὐθαιρεσίαν καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν δυνατότητα τοῦ θαύματος. Ἡ «δικαιοσύνη» περιώρισε τὸν θεὸν ἐκτὸς τῆς φύσεως, διότι τῆς ἐπέβαλε πάγια μέτρα. Ἡ ἀναστολὴ τοῦ φυσικοῦ νόμου προϋποθέτει διὰ τοῦτο τὴν κατάλυσιν τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, κρατικὰ συστήματα, ὅπου δὲν ἴσχυεν ὡς ἀρχὴ τοῦ βίου ὁ νόμος, ἀλλ' ἡ διάθεσις ἐνὸς ἀκαταλογίστου ἀνθρώπου. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁμως τὸ δίκαιον ἀπεκαλύφθη ὡς ἐσωτερικὴ δύναμις τοῦ εἶναι, ἡ ὁποία ἐξουδετέρωσε κατὰ κράτος τὴν φυσικὴν ἀτασθαλίαν :

«Κρατερὴ γὰρ Ἀνάγκη πείρατος
ἐν δεσμοῖσιν ἔχει»¹⁵

Ὅσον ἐν τούτοις ἐπαγιοῦτο ἡ νομικὴ δομὴ τῆς δημοκρατίας, τόσον ἡ σκέψις ὑπερέβαλλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ πολιτικὰ ζητήματα. Ἀφ' οὗτου ἡ κατοχύρωσις τῶν δημοτικῶν ἀποφάσεων ἔπαυσε νὰ εἶναι τὸ πρωτεύον μέλημα τῆς ζωῆς, ἡ προσοχὴ μετεκινήθη ἐκ τῶν κοινωνικῶν θεμάτων πρὸς τὰ προβλήματα τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως. Ὁ προσανατολισμὸς αὐτὸς δὲν ὑπῆρξεν ἴσως μία γενικὴ τάσις, ἀλλ' ἡ πνευματικὴ κατεύθυνσις ἰδίως δσων ἐθεώρησαν τὴν πολιτικὴν ὡς ματαιὰν ὑπόθεσιν. Ὅτι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἔχασαν τὰ δικαιώματά των, προηγήθησαν εἰς τὴν μεταστροφὴν αὐτὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, ὁ ὅποιος δὲν ἐσχετίζετο ἀμέσως πρὸς ὅ,τι συνέβαινεν εἰς τὸν χῶρον τῆς κοινότητος, ἦτο εὐνοητον. Ὅτι ὁμως οἱ εὐγενεῖς δὲν ὑπῆρξαν εἰς τὴν ἀναζήτησιν αὐτὴν τοῦ νοήματος τῆς ἀτομικῆς ζωῆς ἐπέκεινα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου οἱ μόνοι, ἀλλ' οἱ πρωτοπόροι μιᾶς κοινωνίας, οἱ μέτοχοι τῆς ὁποίας γενικῶς μετὰ τὴν κρατικὴν των ἐξασφάλισιν ἀντελήφθησαν τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν των ἔνδειαν, ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πολιτικῶν ἀγώνων κατεστράφησαν οἱ θεσμοὶ καὶ τὰ πανάρχαια μυθικὰ στηρίγματα τοῦ συλλογικοῦ βίου, ὑπῆρξεν ἐπίσης μία χαρακτηριστικὴ τῆς Ἑλλάδος ἀνάγκη τῆς ἱστορίας.